

Informació, comunicació i poder a l'Espanya del segle XVII

Henry Ettinghausen

C/ del Pedró, 7. 17120 La Pera
ettinghausen@telefonica.net

Resum

L'article es planteja la naturalesa i les vies de circulació de la informació a l'Espanya del segle XVII, on la Cort castellana era la principal cruïlla de notícies i rumors que circulaven pel país, tant de forma oral com manuscrita: converses, xafarderies, correspondència, «relaciones de sucesos», etc. La invenció de la impremta, l'augment del tràfic terrestre i marítim, la millora en el sistema de correus i la centralització del poder, foren alguns dels factors que impulsaren, durant els segles XVI i XVII, aquesta indústria de la informació que constituïria l'embrió del sistema internacional de comunicacions actual.

Paraules clau: segle XVII, comunicació, informació, premsa, «relaciones de sucesos», impremta, Cort castellana.

Resumen. *Información, comunicación y poder en la España del siglo XVII*

El artículo plantea la naturaleza y las vías de circulación de la información en la España del siglo XVII, donde la Corte castellana era el lugar por el que pasaban la mayoría de noticias y rumores que circulaban por el país, tanto de forma oral como manuscrita: conversaciones, cotilleos, correspondencia, relaciones de sucesos, etc. La invención de la imprenta, el aumento del tráfico terrestre y marítimo, la mejora del sistema de correos y la centralización del poder, fueron algunos de los factores que impulsaron, a lo largo de los siglos XVI y XVII, esta industria de la información que constituiría el embrión del actual sistema internacional de comunicaciones.

Palabras clave: siglo XVII, comunicación, información, prensa, relaciones de sucesos, imprenta, Corte castellana.

Abstract. *Information, communication and power in XVIIIth century Spain*

The article brings out the nature and the channels of propagation of information in the Spain of the 17th century, where the Castilian Court was the main crossroads of news and rumours that were in circulation around the country, both in oral and written form. The invention of the press, the increase of terrestrial and maritime traffic, the improvement in the mail system and the centralization of power, were some of the factors that promoted the information industry, the precursor of our current international system of communications.

Key words: 17th century, communication, information, press, Castilian Court.

Sumari

Informació oral i manuscrita   La premsa «popular»

Informació impresa

Al començament del llibre segon del *Buscón*, quan Pablos torna cap a casa seva des de la Universitat d'Alcalà, es posa a conversar pel camí amb un home que es fa passar per soldat. Tal com ens ho explica Pablos: «comenzamos luego a tratar de si bajaba el turco, y de las fuerzas del Rey».

En el primer capítol de la segona part del *Quixot*, per esbrinar si Alonso Quijano s'ha curat de la seva bogeria, llegim que el mossèn «vino a contar algunas nuevas que habían venido de la corte, y, entre otras, dijo que se tenía por cierto que el Turco bajaba con una poderosa armada, y que no se sabía su designio, ni adónde había de descargar tan gran nublado». Cal preguntar: com pot ser que, a començaments del segle XVII, en el primer d'aquests dos casos un *pícaro* i un fals soldat que es troben per casualitat entre Alcalà i Segòvia, i, en el segon, el mossèn i un *hidalgo* tocat del bolet, d'un poble de mala mort de la Manxa, puguin fer petar la xerrada tranquil·lament sobre l'actualitat internacional? D'on venia la informació que ho feia possible?

Informació oral i manuscrita

El narrador del *Quixot* ens dóna una indicació sobre les fonts d'informació del senyor rector quan es refereix a «algunas nuevas que habían venido de la corte», si bé és cert que no especifica si aquestes notícies havien arribat de forma oral, escrites a mà o impreses. De fet, la Cort, com a lloc habitual de residència del rei, i seu del govern de la monarquia espanyola, era per definició la principal cruïlla de notícies i rumors, tant d'esdeveniments ocorreguts dins la Península com fora. Però, com arribava la informació a la Cort, i com es difonia la que es recollia i es generava allà?

Moltíssimes cartes particulars de l'època posen de manifest l'existència de xarxes ben complexes per les quals es movia la informació. Per citar-ne només un exemple, l'epistolari de Quevedo ens revela l'escriptor —que, per cert, nasqué a la Cort— com a obsessionat per tenir-se al corrent de l'actualitat i per comunicar, al seu torn, les notícies de tota classe que li arriben d'arreu a uns amics que ell suposa que estan tan obsessionats com ell per tenir informes dels últims esdeveniments i rumors.

Per mostra, un botó: la carta que, el 20 d'octubre de 1630, Quevedo escrigué des de Madrid al duc de Medinaceli. Després de referir-se als negocis del duc que estava tramitant a la Cort, Quevedo li explica les notícies que acaben d'arribar amb el correu d'Itàlia: «trujo de nuevo la muerte del marqués de Spínola a 27 del pasado; que la peste andaba muy viva; que Génova se guardaba con extraordinario desvelo. Nada del Casal [o sigui, la fortalesa assetjada de Casale, entre Torí i Milà]; que el rey de Francia estaba bueno». Immediatament després,

Quevedo li narra notícies acabades d'arribar de Catalunya i Segòvia, afegint-hi com a punt final les últimes misèries que es patien a Madrid: «Aquí llueve y hace hambre y otras cosas peores: no hay de qué dar cuenta a vucelencia; todo es plaga»¹. La correspondència de Quevedo, i de molts dels seus contemporanis, ens els revela com a àvids consumidors d'informació obtinguda d'una multiplicitat de fonts, tant orals com escrites, al mateix temps que ens ensenya com, contínuament, anaren tamisant i matisant les notícies que els arribaven, reciclant-les entre els seus corresponsals, els quals feien el mateix, teixint així veritables webs d'informació².

A més de correspondències esporàdiques i particulars —un model de difusió de la informació que data pràcticament des de la invenció de l'escriptura—, a l'Espanya de mitjan segle XVII hi havia també serveis regulars de notícies escrites a mà.

José Pellicer i Jerónimo de Barrionuevo són paradigmàtics dels proveïdors d'aquests serveis informatius especials. La seva raó de ser consistia precisament a proporcionar als seus clients provincials les notícies i els rumors que corrien per la Cort que pensaven que els havien d'interessar, normalment pel seu contingut polític o social, o bé pel seu caire escandalós. I, per descomptat, els seus clients farien córrer en les seves converses i les seves pròpies cartes les llatinades que els anaven enviant, escampant la informació rebuda a nous comunicadors en potència que la farien anar encara més lluny.

Pellicer, en particular, ens ha deixat en els seus *Avisos* manuscrits una imatge gràfica del desordre endèmic que regnava al cor de l'Imperi espanyol, una imatge que no apareix per a res en els mitjans d'informació menys confidencials: relats de fugides de parelles d'aristòcrates, de raptos, de promiscuïtat sexual, de sodomia, de robatoris a mà armada, d'aldarulls estudiantils, d'estafes, d'assassinats... A més de descriure algunes de les facetes més tremendistes del Madrid del seu temps, Pellicer relata escàndols cortesans, casos de dissentiment polític, i derrotes dels exèrcits espanyols i dels aliats d'Espanya. Els seus *Avisos*, que cobreixen el període 1639-1644 —per tant, el començament de la Guerra dels Segadors i de la revolta dels portuguesos—, van plens de males notícies i de comentaris pessimistes. Val la pena citar la primera frase de la primera notícia que dona Pellicer, el 12 de juny de 1640, de la revolta dels Segadors: «Trágicos serán cassi los más de los Avisos de oy i, sobre trágicos, extraordinarios, quales apenas no ha visto la Monarchía de España ni muchas de las Antiguas»³. Quatre mesos després, el 30 d'octubre del mateix any, ja avisa: «Van empeorando las Cosas de Cataluña a toda priessa»⁴.

1. Luis ASTRANA MARÍN (ed.), *Epistolario completo de D. Francisco de Quevedo-Villegas*, Madrid, 1946, carta CXXIV.
2. Vegí's Mercedes SÁNCHEZ SÁNCHEZ, «Lo público y lo privado: acerca del epistolario de Quevedo», *Edad de Oro*, núm. 12 (1993), p. 293-301; ídem, «Aspectos biográficos, literarios e históricos del epistolario de Quevedo: el códice Barnuevo», *Edad de Oro*, núm. 13 (1994), p. 161-170; Henry ETTINGHAUSEN, «Quevedo y las actualidades de su tiempo», ídem, p. 31-45.
3. José PELLICER DE TOVAR, *Avisos*, Jean-Claude Chevalier i Lucien Clare (eds.), 2 toms (París: Éditions Hispaniques, 2002-2003), I, 118.
4. Ídem, I, 159.

Quant a Barrionuevo, que escrigué els seus *Avisos* entre 1654 i 1658, ell explica tantes intimitats del poder o més que no pas Pellicer, com ara, per exemple, que «El día de San Mateo [de 1656] no hubo en palacio qué comer, y fue necesario que don Juan de Góngora socorriese este aprieto, y casi todos los más días se dice que es esto»; o bé que «Estuvo el Rey en el panteón, de rodillas, dos horas, sin querer almohada, arrimado al nicho donde se ha de enterrar en El Escorial, a puerta cerrada, de donde salió, los ojos encarnizados de llorar, y cada uno como un puño»; o bé que «El domingo se casaron el conde de la Rivilla y su hijo con la duquesa de Frías y una hija suya. La ostentación fue grande de libreas, coche y aparato de casa, no teniendo ni unos ni otros un real»⁵.

Barrionuevo també ofereix la imatge d'una societat corrompuda de dalt a baix, des dels lladres de Madrid que van «en cuadrillas de 10 en 10 y de 20 en 20», fins als membres del Consejo de Hacienda, tots els quals diu que considera cecs de cobdícia. I, ben lluny de moralitzar, els comentaris que fa Barrionuevo solen ser irònics, i fins i tot cínics, com quan informa que «Ayer prendieron un fraile carmelita descalzo, sacerdote de misa, junto al Noviciado, en la calle de San Bernardo, que vivía casado, en hábito de seglar, con una mujer hermosa de Getafe. Lo que no hiciere un fraile no lo hará el diablo»; o bé que «El mundo está de suerte que, si no es robando, no se puede vivir, y sólo lo pagan los ladroncillos y rateros, que los peces grandes rompen la red y salen y entran cuando se les antoja»; o bé que «El duque de Alba está malo. Dícese porque da mucho en las mujeres y no es niño, y don Pedro Pacheco también lo está por lo contrario. Modestia y represalias de la naturaleza»⁶.

Pellicer i Barrionuevo ens donen una idea força vívida de les xafarderies que devien ocupar bona part del dia de molts madrilenys i que, precisament gràcies a serveis informatius com els seus, s'estenien fins ben lluny de la Cort. El que més crida l'atenció, és el fet que donin tantes i tantes notícies de caire negatiu, i el to amb el qual ho fan: entre meravellat, horroritzat, desenganyat, resignat i entretingut. Cal tenir molt en compte el fet que els seus serveis eren particulars, és a dir, que els seus *avisos* s'escrivien a mà i com a màxim arribaven a un nombre molt reduït de clients de confiança.

Al mateix temps, cal reconèixer que revelen un escepticisme i un pessimisme característics del barroc, deguts a la percepció per gran part dels seus contemporanis de les preocupants circumstàncies econòmiques, polítiques i socials del regnat de Felip IV. Com ara veurem, es tracta d'un escepticisme i d'un pessimisme que no es deixen entreveure per a res en molts altres mitjans informatius de l'època.

Informació impresa

Tornem un moment al *Buscón*. Mentre el narrador del primer capítol de la segona part del *Quixot* no ens explica per quin mitjà havien arribat al rector del poble

5. Jerónimo DE BARRIONUEVO DE PERALTA, *Avisos del Madrid de los Austrias y otras noticias*, José María Díez Borque (ed.) (Madrid: Castalia, 1996), p. 83, 85, 111.
6. Ídem, p. 213, 137, 240, 254, 299.

d'Alonso Quijano les «nuevas que habían venido de la corte», Pablos sí que ens informa sobre com havia pogut assabentar-se el fals soldat fanfarró dels fets d'armes en els quals pretenia haver pres part: «Nombraba turcos, galeones y capitanes; todos los que había leído en unas coplas que andaban desto»⁷. Com diu en Pablos, es tracta de notícies llegides «en unas coplas»: per tant escrites, i probablement fins i tot impreses. Efectivament, moltes notícies es difonien en forma d'escrits (com en aquest cas) versificats, els quals molt sovint s'imprimien i eren recitats pels cecs⁸. Després, els oients que sabien llegir, o que coneixien algú que en sapigués, podien comprar el relat imprès, bé al mateix recitador, bé a l'impressor, o en una llibreria. Tant aquests fullets informatius en vers com d'altres en prosa, es coneixien amb el nom genèric de *relacions*. Les relacions (o relacions de *sucesos*), que al segle XVII normalment constaven de quatre o de vuit pàgines impreses en foli o en quart, es publicaren a milers i constituïrien la premsa al món hispànic fins ben entrada la segona meitat del segle XVII⁹.

Si bé, en temps moderns, les relacions han estat emprades, de tant en tant, com a fonts de dades històriques, no ha estat fins fa ben poc que hom ha començat a adonar-se que mereixen ser estudiades pel seu propi interès. Mentre la gran majoria d'historiadors de la literatura les ignoren totalment, caldria que almenys reconeguessin que al segle XVII, igualment que al XXI, les relacions devien constituir les lectures més corrents de la gent que sabia llegir, i que (sobretot quan apareixien en vers) estaven a l'abast fins i tot dels analfabets i semianalfabets, com avui dia la ràdio o la televisió.

Evidentment, la possibilitat d'imprimir les notícies canvià totalment la natura i les dimensions de la seva transmissió i consum, i és per això que la història de la premsa data de la invenció de la impremta, o sigui de Gutenberg. El primer exemple que coneixem de la premsa a la península Ibèrica sembla ser que és el relat del primer viatge transatlàntic que Cristòfor Colom feu imprimir a Barcelona, l'any 1493. A partir de finals del segle XV, una carta només necessitava ser impresa per convertir-se en un full informatiu que estigués a l'abast, no ja d'un destinatari únic i predeterminat, sinó d'un públic andònim i potencialment massiu. En efecte, allò que entenem com *la premsa* s'origina així: de la possibilitat que la persona que rebia una carta la pogués deixar, o fer imprimir. L'evidència d'aquest fet es manifesta en les moltíssimes relacions que porten títols que comencen amb les paraules: «Copia de una carta...», o senzillament «Carta...», les quals, en una sola edició, podien arribar a un miler d'exemplars¹⁰.

7. FRANCISCO DE QUEVEDO, *La vida del Buscón*, Fernando Cabo Aseguinolaza (ed.) (Barcelona: Crítica, 1993), p. 166.

8. Sobre el rol dels cecs en la venda i distribució de plecets solts des del segle XVI, vegi's Pedro M. CÁTEDRA, *Inventión, difusión y recepción de la literatura popular impresa (siglo XVI)* (Mèrida: Editora Regional de Extremadura, 2002), esp. cap. V: «La "cultura" institucional del ciego».

9. Sobre les relacions, vegi's *Las relaciones de sucesos en España (1500-1750)*. *Actas del Primer Coloquio Internacional (Alcalá de Henares, 8, 9 y 10 de junio de 1995)*, María Cruz García de Enterría (ed.) (París: Sorbonne/Universidad de Alcalá, 1996). Sobre els fullets impresos en general, vegi's María Cruz GARCÍA DE ENTERRÍA, *Sociedad y poesía de cordel en el barroco* (Madrid: Taurus, 1973).

10. Referint-se a començaments del segle XVII, Pedro Cátedra (p. 77) observa el següent: «El precio del pliego al por menor, según algunos testimonios, podría ser en torno a un cuarto, es decir unos cua-

Amb tot, a part de la intervenció crucial de la impremta, al llarg dels segles XVI i XVII molts altres factors ajudaren a impulsar la indústria de la informació.

L'augment del tràfic, tant per mar com per terra, creà les possibilitats perquè la comunicació de la informació es fes més ràpida i eficient, al mateix temps que la rapidesa i eficiència més grans de les comunicacions facilitaren el tràfic i el comerç, fins i tot de la informació. Barcelona, Sevilla i València es constituïren, al llarg del segle XVI, en els principals llocs peninsulars de la publicació de relacions, òbviament a causa del fet que eren importantíssims ports comercials.

Per la seva part, les millores dels sistemes de correus incrementaren tant la quantitat com la freqüència de la tramesa i l'arribada de notícies, en forma, bé de cartes oficials o particulars, bé de relacions impreses en altres indrets. Des de començaments del segle XVI, la família Tassis —connectada amb els Tassos italians—, havia promogut millores en el correu a la Península com a part d'una xarxa europea cada vegada més completa i complexa¹¹. Com a *Correo Mayor*, Juan de Tassis y Acuña, a qui Felip III atorgà el títol de comte de Villamediana, reforçà les connexions amb França, Itàlia i Flandes, transformant un servei principalment reial en un de més competent i obert a un públic més ampli¹². Paral·lelament, la centralització més gran del poder oferia als Estats tant les condicions com la necessitat d'aconseguir mètodes més eficaços i sofisticats d'obtenir i transmetre informació, mentre la millora dels mitjans de comunicació ajudaren a crear les condicions per concentrar el poder governamental¹³.

Arreu d'Europa, a començaments del segle XVII, la interacció de tots aquests factors —juntament amb els conflictes doctrinals, polítics i militars entre l'Europa catòlica i la protestant, i entre els catòlics i els musulmans de Turquia i del nord d'Àfrica— feren possible que les indústries en embrió de la informació i la propaganda aconseguissin una massa crítica i comencessin a assemblar-se als precursors del sistema internacional de comunicacions que coneixem avui dia. Al mateix temps que s'incrementava la disponibilitat dels mitjans i les tècniques de la recollida, impressió i difusió de la informació, la necessitat dels estats d'informar, de fer propaganda i de controlar els seus súbdits impulsava el desenvolupament dels mitjans de comunicació.

Cal reconèixer uns contrastos fonamentals entre la premsa impresa i els serveis informatius particulars, com ara els de Pellicer i Barrionuevo. Mentre, per un costat, la premsa impresa tenia, per definició, un impacte en un nombre de lectors

---

tro maravedíes; más de cuatrocientos habían costado los derechos; si a eso se unen los gastos de impresión, por lo menos habría que poner en manos del público seiscientos o setecientos pliegos para cubrir gastos y que empezara a ser rentable la inversión».

11. Les cartes dels jesuïtes representen un excel·lent exemple d'una xarxa internacional institucional, a més de les estatals. Versions oficials dels fets internacionals dels jesuïtes es publicaven cada any (vegi's, per exemple, *Relacion anual de las cosas que han hecho los Padres de la Compañia de Jesus en la India Oriental y Japon, en los años de [1]600. y [1]601 [...] [Valladolid, 1604]*, un llibre de més de 700 pàgines).
12. Vegi's María MONTAÑEZ MATILLA, *El correo en la España de los Austrias* (Madrid, 1953).
13. Un bon exemple en serien les *Relaciones geográficas o topográficas* ordenades confeccionar per Felip II a base de milers d'interrogatoris impresos. Els sofisticats sistemes d'espionatge internacional representen importants xarxes d'informació per a l'ús de molts governants de l'època.

catagòricament més elevat, per l'altre, tenia la particularitat immensament significativa de difondre únicament bones notícies. De fet, la comparació entre informació impresa i manuscrita és colpidora, la qual cosa posa de relleu l'impacte de potents controls ideològics sobre els creadors dels mitjans d'informació. La impressió de llibres, i fins i tot de relacions, estava controlada per una censura que requeria l'obtenció en cada cas d'una llicència i que ordenava, com a mínim, en principi, penes ben fortes a qui en passava¹⁴. És per això que la gran majoria de les relacions espanyoles del segle XVII porten a la primera plana, o bé al final, les paraules «Con licencia», i molt de tant en tant en trobem que reproduïen el text de la llicència.

Això explica el fet que la informació impresa mai no qüestionava la política dels governants, ni informava de derrotes militars dels estols o exèrcits propis, ni criticava la classe governant, ni portava notícies o rumors escandalosos, sinó al contrari. El tractament de fets de guerra es veu a la perfecció a la premsa de la Guerra dels Segadors, en la qual tots dos bàndols publiciten les seves pròpies victòries i silencien les seves derrotes, seguint la regla imperant a la premsa del temps, i fins i tot pràcticament de sempre. Durant la primera meitat de la guerra, quan guanyaven les forces franco-catalanes, es publicaren moltes relacions de victòries a Barcelona, mentre durant la segona meitat, quan començaren a guanyar les forces de Felip IV, se'n publicaren poques a Barcelona i moltes a Madrid, Sevilla i Saragossa¹⁵. Tant llavors com després, els reportatges de guerra formaven una part essencial de l'esforç bèl·lic. D'una manera semblant, quan la premsa impresa es referia al desordre social, ho feia únicament en forma de relacions de crims sanguinaris aïllats, els quals es presentaven com totalment excepcionals a l'ordre social regnant.

Sembla molt probable que, ben aviat, la censura actués més que res com a autocensura. Tant els productors com els consumidors de la premsa entendrien perfectament que hi havia moltes coses que es podien comunicar oralment, o bé per carta, però que no es podien incloure de cap de les maneres en relacions impreses. El grau de diferenciació que trobem entre la premsa impresa i la manuscrita ens permet de mesurar el poder de les autoritats competents. Els individus informats per tots dos models de notícies —per una part, l'oral i el manuscrit; per l'altra, l'oficial, que es conformava amb les presuposicions del poder—, serien més o menys conscients de la distància (el *credibility gap*) que separava l'un de l'altre; per exemple: que oficialment només hi havia victòries, mentre de manera no oficial se sabia de derrotes. Cal tenir en compte també una altra conseqüència: el fet que no hi devia haver només una sola consciència de les actualitats, ni tampoc una sola imaginació col·lectiva. Una naixent opinió pública devia variar des de la ignorància

14. Vegi's Fermín DE LOS REYES GÓMEZ, «Los impresos menores en la legislación de imprenta (siglos XVI-XVIII)», a *La fiesta. Actas del II Seminario de Relaciones de Sucesos (A Coruña, 13-15 de julio de 1998)*, Sagrario López Poza i Nieves Pena Sueiro (eds.) (Ferrol: Sociedad de Cultura Valle Inclán, 1999), p. 325-338. Per a les conseqüències judicials que tingué la publicació sense llicència d'una relació en vers els anys 1577 i 1578, vegi's Pedro CÁTEDRA, cap. II: «El proceso».

15. Per a la premsa de la guerra catalana, vegi's Henry ETTINGHAUSEN, *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*, 4 vols. (Barcelona: Curial, 1993).

gairebé total de pagesos analfabets aïllats de les vies de comunicació, fins als coneixements amplis i sofisticats de gent ben connectada, sobretot si vivien a ciutat i tenien lligams amb fonts tan importants d'informació com ara els òrgans de govern, la judicatura i l'Església.

* * *

Mirem més de prop els tipus de notícies que constituïen la premsa impresa.

Al llarg del segle XVII, la monarquia espanyola és activa pràcticament arreu del món conegut. Havent fet les paus amb França i Anglaterra, i una treva amb els holandesos, al començament del regnat de Felip III, amb Felip IV i Olivares es troba embolicada en la Guerra dels Trenta Anys, tant a l'exterior com —amb la revolta de catalans i portuguesos— a l'interior de la Península. No ens hauria d'estranyar que els fets d'armes, a terra i a mar, tant d'Espanya com dels seus aliats, siguin els temes més freqüents de les relacions. En efecte, al llarg del segle XVII, es publicaren a Espanya milers de relacions d'encontres militars per mar i per terra.

Això no obstant, al costat de la molta informació impresa sobre batalles guanyades a l'estranger i a la Península, també n'hi va haver sobre esdeveniments més pacífics. Una part important de la premsa tractava d'actes públics, tant eclesiàstics com seglars, organitzats a diverses ciutats espanyoles, i sobretot a la Cort, però també a l'estranger. Moltes relacions aporten notícies d'esdeveniments *anunciats*, com ara festivitats públiques organitzades per celebrar beatificacions i canonitzacions, o bé naixements d'infants o casaments reals o aristocràtics. A diferència de la immensa majoria de les relacions, les de festivitats públiques podien superar les quatre o vuit pàgines, arribant fins i tot a ocupar llibrots ben gruixuts¹⁶. Com a seu de la Cort i del govern, des d'últims del segle XVI, Madrid ocupà un lloc preminent a les notícies del país, per bé que no és fins a començaments del XVII que es converteix en un centre de publicació de relacions comparable amb Barcelona o Sevilla.

Amb el segle XVII ens adonem també que comença a haver-hi algunes persones que s'aproximen al que nosaltres entenem per periodistes, a diferència dels molts que escrivien cartes que no estaven pensades per ser impreses però que arribaven a mans d'un impressor emprenedor. Un exemple destacat de periodista del primer terç del segle és Andrés de Almansa y Mendoza. Admirador i propagandista de Góngora, Almansa publicà, entre 1623 i 1627, un seguit d'almenys disset relacions, incloent-hi reportatges de la visita a Madrid del príncep de Gal·les, del naixement d'una infanta, d'un acte de fe celebrat a la plaça Major, d'una victòria guanyada a Galícia per uns monjos cistercencs, del casament del conestable de Castella, de la mort del confessor de la reina, de les festes celebrades a Barcelona abans de la visita del rei, l'any 1626, i de l'ambaixada feta a Roma pel conestable de Navarra, el 1627. Per cert, tres de les seves relacions de la visita del príncep de Gal·les es van publicar, traduïdes a l'anglès, a Londres; i una altra, traduïda a

16. Vegi's els estudis inclosos en el llibre citat a la nota 14: *La fiesta. Actas del II Seminario de Relaciones de Sucesos*.

l'italià, a Milà¹⁷. Emperò fins i tot un periodista tan assidu i aparentment addicta a la Corona com Andrés de Almansa podia arribar a tenir problemes amb les autoritats. L'any 1625, Almansa es trobava a Barcelona, segons sembla, perquè l'havien expulsat de Madrid per raons polítiques, i, un cop a Barcelona, al cap de poc va ser detingut i empresonat a la ciutadella de Roses.

Al llarg del segle XVII es publicaren a Espanya molts milers de relacions, de les quals sabem que en alguns casos se'n van fer nombroses edicions. Aquest és precisament el cas d'algunes de les disset relacions d'Almansa, com també d'algunes de les disset cartes numerades, publicades entre 1621 i 1624, que se li atribueixen, les quals constitueixen una operació important de relacions públiques a favor del jove rei Felip IV i el govern del comte-duc d'Olivares. Coneixem nou edicions de la primera carta de la sèrie —una relació detallada i aparentment franca de la mort de Felip III—, i podem suposar que se'n fessin fins a una vintena, la qual cosa podria significar un total aproximat d'uns vint mil exemplars¹⁸. Això representava un grau de difusió molt important de la informació, i també, sens dubte, un gran èxit propagandístic del nou règim i un triomf comercial per als impressors. En efecte, cal tenir present el factor comercial quan considerem quins tipus de notícia s'arribaren a publicar, com també com es publicaren i en quina quantitat: en quins formats, amb quins títols, amb quina composició tipogràfica, i (quan es dona el cas) amb quins gravats il·lustratius.

Cal preguntar per què la gran majoria de les relacions publicades a Barcelona abans de la Guerra dels Segadors aparegueren en castellà. Una de les principals raons seria la probabilitat que, en part, anirien dirigides a un mercat més gran que no pas el de parla catalana. Per cert, almenys un dels impressors barcelonins que es dedicaren a produir relacions a la primera meitat del segle XVII, fins i tot n'imprimí per a l'exportació fora de la Península. L'any 1626, aparegué una relació escrita per «l'alferio [sic] Zaccaria Guelfi napolitano», de la captura d'un vaixell turc per les galeres de Sicília y del duc de Toscana, la qual es titulava: *Relazione della presa fatta dalle Galere del Serenissimo gran Duca di Toscana vnite con cinque Galere di Sicilia, di vn Vassello Quadro Turchescho di Corso quale andaua per la Costa di Catalogna rubando [...]*¹⁹. L'impressor —«Stefano Liberòs», de «la strata San Domingo»— era el català Esteve Liberós, del carrer de Sant Domènec del Call, l'impressor barceloní més important de la premsa de començaments del segle XVII, de qui coneixem com a mínim 148 relacions impreses entre 1615 i 1628²⁰.

17. Vegi's Andrés DE ALMANSA Y MENDOZA, *Obra periodística*, Henry Ettinghausen i Manuel Borrego (ed.) (Madrid: Castalia, 2001), p. 157. Més del 10% d'una col·lecció de 126 relacions publicades a Barcelona en el segon i el tercer decenni del segle XVII eren traduccions, bé del francès, bé de l'italià (vegi's Henry ETTINGHAUSEN, *Notícies del segle XVII: La Premsa a Barcelona entre 1612 i 1628* [Barcelona: Arxiu Municipal, 2000]).
18. Vegi's Henry ETTINGHAUSEN, «Phenomenal Figures: The Best-Selling First Newsletter Attributed to Andrés de Almansa y Mendoza», *Bulletin of Spanish Studies*, núm. 71 (2004), p. 1051-1070.
19. Aquesta relació es reproduïx a Henry ETTINGHAUSEN, *Notícies del segle XVII*, núm. 104.
20. Ídem, p. 17. Sense especificar si inclou, o no, fullets tipus relació, Manuel Llanas dona com les dates de la seva actuació professional els anys 1613 a 1633, i afirma que «al llarg d'aquella vintena d'anys, sembla que estampa una cinquantena de títols» (*L'edició a Catalunya: segles XV a XVII* [Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya, 2002], p. 298).

Mentre les necessitats de la monarquia espanyola, sobre la qual el sol no es podia mai, farien pensar que els seus governants serien dels més capdavanter d'Europa, no va ser així, com a mínim pel que té a veure amb el desenvolupament de la presentació de les notícies. Cada relació referia típicament només una notícia, a diferència de les publicacions tipus gaseta que apareixien a d'altres països al primer terç del segle XVII, que recollien en un sol fullet diverses notícies provinents de diferents països, i fins i tot aconseguien publicar-se periòdicament. A Espanya hi trobem alguns intents esporàdics de fer el mateix —com ara algunes de les cartes de la sèrie atribuïda a Almansa, com també traduccions de gasetes italianes publicades a Sevilla i a Barcelona, sobretot al tercer decenni del segle—, però sense mai aconseguir una llarga continuïtat, i, segons sembla, sense aspirar a una periodicitat regular. El primer exemple autòcton d'una publicació periòdica s'aconsegueix amb l'establiment, l'any 1661, de la *Gazeta Nueva*, trenta anys després d'iniciar-se la *Gazette* francesa, la qual, des del principi, publicà fullets informatius tres cops a la setmana. La poca ambició de la *Gazeta Nueva* es desprèn de la declaració amb la qual comença el primer número, la qual explica que a les principals ciutats d'Itàlia, Flandes, França i Alemanya es publiquen gasetes setmanals, i que, per tant, és convenient que, a Espanya, se n'hi introdueixi una com a mínim de mensual²¹.

Precisament per haver-se aliat amb França després de 1640, tant Catalunya com Portugal, la influència de la *Gazette* francesa es feu sentir en tots dos països, si bé només momentàniament. A partir de 1641, traduint-la (en el cas dels catalans) i imitant-la (en el dels portuguesos), s'aconseguien les primeres manifestacions de premsa periòdica publicades a la Península, per més que, en el cas de Catalunya, l'experiment sembla haver durat només un parell d'anys²². En relació amb la Guerra dels Segadors, podem afirmar un fet que afecta totes les guerres: la informació no va nodrir únicament els mitjans d'informació. Al costat de la gran quantitat de relacions que portaven notícies de fets bèl·lics i diplomàtics, es desencadenà una autèntica guerra propagandística, amb nombrosos pamflets i llibres llençats per totes les nacions combatents, on es relataven les atrocitats comeses per l'enemic²³. La consciència d'estar vivint en temps turbulents tenyeix també molts dietaris i memòries de l'època²⁴.

21. Vegi's E. VARELA HERVIAS, *Gazeta Nueva, 1661-1663 (Notas sobre la historia del periodismo español en la segunda parte del siglo XVII)* (Madrid, 1960).
22. Per a les traduccions catalanes, vegi's Jaume GUILLAMET, *Els orígens de la premsa a Catalunya. Catàleg de periòdics antics (1641-1833)* (Barcelona: Arxiu Municipal, 2003), p. 19-30. La gaseta portuguesa, de periodicitat mensual, sembla haver començat a aparèixer el novembre de 1641 (vegi's Henry ETTINGHAUSEN, «La Guerra dels Segadors a les gasetes europees», *Pedralbes*, núm. 18 [1998], p. 359-372).
23. Vegi's, per exemple, Karsten NEUMANN, «La justificación "ante el mundo". Difusión y recepción de la propaganda catalana en Europa en 1640», *Pedralbes*, núm. 18 (1998), p. 373-380; Charles SOREL, *La defensa de los catalanes*, M. Soledad Arredondo Sirodey (ed.) (Madrid: Tecnos, 2001); Enric QUEROL COLL, «Escrips polítics i propaganda a la Guerra dels Segadors: Vicent de Miravall i Alexandre de Ros», *Recerca* (Tortosa), núm. 6 (2002), p. 197-236.
24. Vegi's, per exemple, *Crònica de Jeroni Real (1626-1683)*, Joan Busquets (ed.) (Barcelona: Abadia de Montserrat, 1994); *Les pestes de 1600 i 1648: El dietari de Josep Aznar i Francesc Sanç*, Alfred Boluda i altres (ed.) (Oliva: Ajuntament d'Ontinyent, 1995).

La premsa «popular»

A l'Espanya del segle XVII, la principal font de coneixement del món era la premsa, gràcies a la qual hom podia estar assabentat d'esdeveniments tan exòtics com ara el martiri de cristians al Japó, les revoltes de pobles indígenes a les Índies, o bé commocions polítiques a Polònia, Anglaterra, Turquia o Etiòpia. Però, al mateix temps, l'interès en el present històric i en el que passava fora dels límits immediats de cadascú va augmentar també en part per una creixent mobilitat, tant real com literària. En el món real, el capità Alonso de Contreras és un exemple arquetípic d'un soldat aventurer que passà pràcticament tota la seva vida professional a l'estranger, viatjant des de Flandes fins a les Antilles, i passant anys al Mediterrani com a corsari i espiant els moviments i les intencions bèl·liques de l'armada turca. La seva autobiografia, com d'altres de l'època, dóna fe del seu desig de deixar constància de les seves experiències i de com les havia anat explicant oralment molt abans d'escriure-les²⁵. Un altre cas emblemàtic és el de Cervantes, ja que —com tants i tants dels seus coetanis, sobretot soldats i aventurers—, viatjà per Espanya, Itàlia, Flandes, el Mediterrani i el nord d'Àfrica, i una bona part de l'acció dels seus contes i comèdies passa a l'estranger. A més, Cervantes inclou diverses vivències seves a les obres literàries que va escriure, les quals estan plenes de personatges que expliquen les seves aventures a oients que en queden bocabadats.

Les fronteres entre ficció i realitat eren molt permeables, i no mancaren relacions (i no tan sols a Espanya) que podien fer dubtar de la seva credibilitat: relats de prodigis, de miracles, de monstres i d'aparicions. Hi havia gent que col·leccionava *casos notables*, i especialment casos estranys²⁶. En una època en la qual podia ser difícil comprovar la veritat, hi devia haver molta confusió. Per exemple, pot resultar sorprenent el fet que el mateix Jerónimo de Barrionuevo era capaç, com ell deixa ben clar, de creure que podia ser veritable un monstre que aparegué il·lustrat a relacions tant a França com a Espanya. El 24 d'octubre de 1654 Barrionuevo escrivia als clients del seu servei informatiu:

Dícese que en Cerdania, en lo fragoso de las montañas, han cogido un monstruo con pies de cabra, brazos de hombre y rostro humano, con algunas cabezas y caras, que aunque tiene en ellas diversos ojos y bocas, sólo come por una. Dicen que le traen al Rey, y que ya vienen.

Quatre dies després, Barrionuevo en dóna més detalls:

El retrato del monstruo anda ya, aunque no impreso. Hele visto: tiene siete cabezas o caras, embebidas en una cabeza redonda de hombre humano, sobre un cue-

25. Vegi's Alonso DE CONTRERAS, *Discurso de mi vida*, Henry Ettinghausen (ed.) (Madrid: Espasa-Calpe, 1988). Contreras es refereix repetidament als seus papers, entre els quals hi havia *relaciones de servicios*, o sigui el seu *currículum vitae*, una peça cabdal per a qualsevol soldat o funcionari que pretengués anar escalant graus dintre la seva professió i que, al mateix temps, moltes vegades donava fe d'extraordinaris itineraris geogràfics i aventurers.
26. Vegi's, per exemple, Matías ESCUDERO DE COBEÑA, *Relación de casos notables ocurridos en la Alcarria y otros lugares en el siglo XVI*, Francisco Fernández Izquierdo (ed.) (Guadalajara: Ayuntamiento de Almonacid de Zurita, 1982).

llo y siete brazos, con sus manos, pecho y vientre, como todos. De medio cuerpo abajo es de cabrón. Come por una boca y aúlla por todas²⁷.

Efectivament, el retrat i la descripció del monstre aparegueren en una relació publicada a Madrid el mateix any 1654²⁸, però cal afegir-hi que s'inspirà en un *canard* francès publicat setanta-sis anys abans, el qual situava el monstre a la Llombardia²⁹. Devia ser prou difícil distingir entre monstres autèntics, improbables o impossibles. Les relacions espanyoles del segle XVII inclouen diversos casos de bessons siamesos, però també els d'una noia siciliana deformada que parlava quatre llengües, d'un nen nascut cobert de petxines, amb un casc al cap i botes als peus, d'un altre que portava tres banyes al cap i orelles de ruc, sense comptar un peix que tenia una pota d'àliga i una altra de lleó³⁰. Per cert, el nen cobert de petxines apareix primer en una relació publicada a Barcelona, l'any 1628, en la qual es diu que havia nascut aquell mateix any a Lisboa, i després en una altra, publicada a Madrid, l'any 1659, en la qual s'especifica que havia nascut l'any anterior a Càller³¹. Evidentment, l'impressor madrileny, Gregorio Rodríguez, va aprofitar descaradament la relació barcelonina, fent copiar fins i tot el gravat del petit monstre. No ens ha de sorprendre, doncs, el fet que moltíssimes relacions insistissin des del seu títol que són una *Relación verdadera...*, una *Verdadera relación...*, una *Relación cierta...* o fins i tot una *Relación certísima...*, una *Relación verdadera y cierta...*, o una *Relación muy verdadera...*³². No costa pas gaire d'imaginar que es devien produir discussions sobre certs tipus de relacions en les quals es faria servir l'argument utilitzat en el *Quixot* (I, xxxii) per Juan Palomeque per defensar la veritat literal dels llibres de cavalleries:

¡Bueno es que quiera darme vuestra merced a entender que todo aquello que estos buenos libros dicen sea disparate y mentiras, estando impreso con licencia de los señores del Consejo Real, como si ellos fueran gente que habían de dejar imprimir tanta mentira junta [...]!

Com ja hem remarcat, moltes de les relacions de casos estranys, com també de crims horripilants, es feien en vers, evidentment per haver estat ideades per ser recitades a un públic *popular*, jugant al màxim amb les emocions dels oients. La moral maniquea de la premsa popular fa que, infal·liblement, els Bons, amb l'ajut de Deu, triomfin sobre els Dolents, i que aquests acabin malament en aquest món,

27. BARRIONUEVO, p. 262.

28. *Copia de la carta enviada de la ciudad de Girona [...] en la que se da cuenta de un prodigioso monstruo que fue nacido y preso en los montes de Zardaña*, 2 fols. (Madrid: Diego Díaz de la Carrera, 1654).

29. *Briefz discours d'un merveilleux monstre né a Evrigo, terre de Novarrez en Lombardie* (Chambéry, 1578).

30. Véase Henry ETTINGHAUSEN, *Noticias del siglo XVII: relaciones españolas de sucesos naturales y sobrenaturales* (Barcelona: Puvill, 1995).

31. Ídem, p. 42-43.

32. Tots aquests títols apareixen, en alguns casos dotzenes de vegades, entre la col·lecció de 126 relacions publicades a Barcelona que es conserva a la Biblioteca Nacional de Lisboa (vegi's ETTINGHAUSEN, *Notícies del segle XVII: La Premsa a Barcelona entre 1612 i 1628*).

i pitjor encara en l'altre. L'arxiu de delinqüents que trobem en aquestes relacions inclou tot tipus de malfactors i pecadors: dones malparlades que invoquen el dimoni i que acaben tornant-se monstruosament lletges o essent emportades a l'infern; una colla de gitanos que maten i que es menguen un religiós i que són sentenciats a mort; un home ric espedaçat pels gossos que guardava per espantar els pobres; un monge que s'enamora d'una dona, deixa el seu orde per casar-s'hi i la mata, juntament amb quatre dones més de la família, etc. En aquestes relacions, el diable no sol anar gaire lluny, i a vegades no va sol. Una relació ben maca, publicada el 1613, explica com, aquell mateix estiu, el poble de Castro havia estat objecte de la visita de trenta-cinc legions de dimonis! Com a contrapartida, trobem històries de pecadors (i pecadores) que es penedeixen a temps i arriben a salvar-se, i també relacions de màrtirs que donen exemple.

Un altre tipus de notícia que també servia per espantar i adoctrinar el públic eren les relacions de desastres naturals. De la mateixa manera que en altres subgèneres de la premsa, com ara relacions d'actes públics, aquí també es tracta de discursos que posseeixen la seva pròpia poètica i que es poden considerar, fins un cert punt, com a variacions sobre uns mateixos temes. En les relacions de desastres naturals, la catàstrofe se sol presentar com un càstig diví, mentre els supervivents s'escapen sovint literalment per miracle, o com a mínim gràcies a la misericòrdia de Déu. D'aquesta manera, les sobtades ruptures de l'ordre normal de les coses es reconduïen altre cop, d'acord amb la ideologia contrareformista, mitjançant missatges que equivalien ben sovint a minisermons³³. Són moltes les relacions de catàstrofes que acaben amb una pregària, reforçant la inclusió del lector (o de l'oïdor) en l'afirmació de la seva submissió a l'autoritat providencial³⁴.

Si bé cal reconèixer que els *canards* sensacionalistes francesos ja van plens de notícies inversemblants a partir del segon terç del segle XVI, a Espanya es nota un increment de relacions tremendistes al llarg del XVII, sobretot cap al final³⁵. Això ens podria fer pensar fins i tot en una premsa popularitzant barroca, en el sentit que posa l'èmfasi en aspectes estranys, horripilants o meravellosos de la realitat. És evidentment contra els riscos d'aquest tipus de premsa que protestaren alguns dels escriptors més destacats del segle, com ara Lope de Vega, Quevedo i Gracián,

33. Així, l'huracà i el terratrèmol ocorreguts a Zafra l'any 1624 es descriuen com un fet «que fue servido Dios nuestro Señor sucediese por nuestros grandes pecados para que sea escarmiento a tantas maldades como cada día cometemos contra su divina majestad» (*Espantoso hyracan que vino sobre la villa de Çafra* [...], 2 fols. [Sevilla: Juan de Cabrera, 1624]). Vegi's Henry ETTINGHAUSEN, «Los cuatro elementos y sus estragos en las relaciones de sucesos del siglo XVII», a *Les Quatre éléments dans les littératures d'Espagne (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Jean-Pierre Étienne (ed.) (París: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2004), p. 337-349.

34. Per exemple: «Nuestro gran Dios y Padre de misericordias se sirva de alumbrarnos con un rayo de su divina luz para que, abiertos los ojos del alma, conozcamos nuestros yerros y aplaquemos la divina justicia (tan justamente irritada) con la reformación de costumbres, pureza de vida y candidez cristiana en todas nuestras obras» (*Relacion verdadera, en que se refieren las recias tempestades, y avenidas, que han sucedido en Madrid* [...], 2 fols. [Sevilla: Juan Cabezas, 1680]).

35. Per als *canards* francesos, vegi's Jean-Pierre SEGUIN, *L'Information en France avant le périodique. 517 canards imprimés entre 1529 et 1631* (París, 1964). Per a relacions espanyoles de monstres inversemblants, vegi's ETTINGHAUSEN, *Noticias del siglo XVII*.

la qual cosa no vol pas dir —com hem vist en el cas de Quevedo—, que ells mateixos no fossin addictes almenys a la premsa més *seriosa*³⁶.

* * *

Tota la premsa espanyola del segle XVII —tant la més *seriosa* com la més *popularitzant*— està profundament tenyida d'ideologia. Juntament amb les arts visuals, l'arquitectura, la música, els rituals i cerimonials seglars i eclesiàstics, els sermons, el teatre i la literatura en general, la premsa oferia a l'*Establishment* una eina políticsocultural cada vegada més imprescindible. Amb tot, fins fa ben poc, la importància de la premsa del segle XVII —i fins i tot la seva existència— ha estat ignorada per la pràctica totalitat dels historiadors. Malgrat haver representat sens dubte les lectures més normals i corrents de l'època, fins fa poc la premsa tampoc no ha despertat l'interès dels historiadors de la literatura, els quals en general identifiquen literatura amb ficció i menyspreuen textos que no aspiren a assolir qualitats estètiques. No obstant això, cal celebrar el fet que els estudis de les relacions estiguin per fi ben encaminats i establerts, amb un excel·lent web i una activa associació acadèmica: la SIERS, o Sociedad Internacional para el Estudio de las Relaciones de Sucesos³⁷. Ara cal que s'eixampli la nostra visió de l'època per incloure-hi, no tan sols la Literatura amb majúscula, sinó un concepte més complet de la cultura escrita i oral que ens permeti —entre altres coses— situar la literatura i les arts dins d'un context més autèntic de la realitat històrica. Com més es van coneixent els mitjans d'informació i comunicació del segle XVII, més es pot apreciar que representen les arrels del que nosaltres entenem pels mitjans de comunicació de massa. Ja hi són notícies confidencials i notícies destinades a un gran públic; una premsa *seriosa* i una altra de més *popular*, cadascuna amb les seves pròpies convencions estilístiques i, fins i tot, tipogràfiques; una premsa cortesana que elogia la reialesa i l'aristocràcia i descriu la seva vestimenta, entreteniments i esports (curses de braus, torneigs, banquets, etc.); una premsa de l'Església que relata els triomfs de la Fe, tant locals com arreu del món; una premsa sanguinària dedicada a crims esgarriposos, martiris i actes de fe; una altra, també sensacionalista i també moralitzant, que explica desastres naturals, i, sobretot, una premsa de guerra, en la qual Espanya tan sols hi apareix com a victoriosa. A més, el món ja havia començat a fer-se petit, amb un autèntic comerç informatiu internacional que, ja a començaments del segle, incloïa la reimpressió de notícies europees al Nou Món³⁸. La premsa no només informava, sinó que també *formava*, comunicant i imposant els missatges i les imatges del món que interessaven al poder.

36. Per a Lope, vegi's María Cruz GARCÍA DE ENTERRÍA, *Sociedad y poesía de cordel en el barroco* (Madrid, 1973), p. 85 s. En boca de Sophisbella, Gracián critica els historiadors «anticuarios, gaceteros y relacioneros, todos materiales y mecánicos, sin fondo de juicio ni altanería de ingenio» (*El criticón*, II, IV).

37. Per a la bibliografia més completa i actualitzada de la premsa primitiva espanyola, vegi's el web del Departamento de Filología Española e Latina de la Universidad de Coruña: <http://rosalia.dc.fi.udc.es/BORESU>.

38. Vegi's Henry ETTINGHAUSEN, «Visiones recíprocas: noticias americanas en la prensa española del Siglo de Oro, y viceversa», a *Actas del Primer Congreso Anglo-Hispano*, III, «Historia», Richard Hitchcock i Ralph Penny (eds.) (Madrid: Castalia, 1994), p. 69-79, esp. 74-78.